

УДК 342.742

Є.І. Григоренко, доцент
кафедри державно-правових
дисциплін юридичного
факультету Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук

О.С. Передерій, доцент
кафедри державно-правових
дисциплін юридичного
факультету Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ ТА ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Для Української держави на сучасному етапі її розвитку проблематика, пов'язана з конституційними обов'язками людини і громадянина, є досить актуальною. У цій сфері існує багато питань, вирішення яких – доволі важливе завдання сьогодення. Із цього приводу Ю.М. Тодика й О.Ю. Тодика обґрунтовано зазначали, що в юридичній літературі, і перш за все в конституційно-правовій, акцент робиться насамперед на права та свободи, але не на обов'язки громадянина. Про це свідчить і те, що проблема останніх на конституційно-правовому рівні розроблена недостатньо [9, с. 177].

Особливої уваги потребує з'ясування окремих із них, зокрема, обов'язків захищати Вітчизну, незалежність і територіальну цілісність України, а також відбувати військову службу відповідно до закону, що передбачені ст. 65 Конституції України. Указані обов'язки та їх належна реалізація мають суттєве значення для забезпечення існування нашої держави як суверенної й незалежної.

У навчальному процесі вказані обов'язки вивчаються в курсі конституційного права України, а також в межах навчальної дисципліни «Правознавство».

Науковим вивченням цієї проблематики в різний час займалися такі вчені-юристи, як С.А. Авакян, Є.Я. Кравець, М.Я. Купріц, Л.І. Летнянчин, Ю.І. Мигачов, Н.А. Мяловицька, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, С.В. Тихомиров, М.І. Хавронюк, Б.С. Ебзеєв, Б.М. Чичерін [Див.: 1; 3-10] та ін.

У юридичній літературі (як навчальній, так і науковій) у зв'язку з недостатньою дослідженістю названих конституційних обов'язків їх доволі часто ототожнюють [8, с. 295]. Однак, незважаючи на спорідненість, їх необхідно розділяти й аналізувати окремо, оскільки вони мають різну юридичну природу, їх реалізація породжується, як правило, різними юридичними фактами й у різних правових режимах. Але ці обов'язки не потрібно протиставляти один одному, бо вони знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і впливають один на одного. І хоча різниця в їх виконанні та юридичній природі суттєва, між ними чітко простежується певна єдність.

Так, дотримання конституційного обов'язку щодо відбування військової служби здійснюється на підставі передовсім Закону України „Про військовий обов'язок і військову службу” [2; 2006. - № 38. – Ст. 324] та деяких інших нормативно-правових актів. Незважаючи на те, що названий Закон започатковує перехід до контрактної системи проходження військової служби й поступовий відхід від комплектування підрозділів Воєнної організації держави за призовом громадян, все одно елементи загального призову залишаються й діють. Стаття 4 цього Закону встановлює, що такі підрозділи комплектуються шляхом призову громадян на військову службу, а також прийняття громадян України на військову службу за контрактом. У зв'язку з цим у вказаному Законі є положення, що обґрунтовують необхідність існування військового обов'язку, у яких зазначається, що він встановлюється з двоєдиною метою: (а) для забезпечення комплектування підрозділів Воєнної організації держави особовим складом і (б) для

підготовки громадян до виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни. Саме ці положення Закону є втіленням приписів ч. 2 ст. 65 Конституції України та у своїй сукупності встановлюють конституційний обов'язок.

На цьому прикладі чітко простежується взаємозв'язок конституційних обов'язків щодо відбування військової служби і захисту Вітчизни, вплив першого на другий і їх взаємосприяння у здійсненні. Це також підтверджується преамбулою названого Закону, де зазначено, що він покликаний регулювати правові відносини між державою і громадянами України щодо виконання ними конституційного обов'язку із захисту Вітчизни. Інакше кажучи, під час реалізації конституційного обов'язку щодо відбування військової служби здійснюється підготовка громадян до виконання (в разі необхідності) конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України.

У той же час можна чітко побачити і зворотний вплив конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни на реалізацію обов'язку відбувати військову службу відповідно до закону. Реалізація першого з них можлива в разі збройної агресії чи загрози нападу на Українську державу чи виникнення небезпеки її незалежності чи територіальній цілісності. У зв'язку з цим може вводитися воєнний стан, а також часткова або загальна мобілізація, під час якої на військову службу призиваються громадяни відповідної категорії, які з цього моменту проходять військову службу згідно із Законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [2; 2005. - № 16. – Ст. 255]. Значить, разом реалізуються обов'язки (а) із захисту Вітчизни і (б) щодо відбування військової служби. Зазначимо, що призову на військову службу під час мобілізації за Законом підлягає переважна частина військовозобов'язаних громадян України, тобто реалізація першого конституційного обов'язку породжує реалізацію другого.

Проте ці обов'язки можуть здійснюватися й окремо, не породжуючи реалізацію один одного, що можна вважати однією з причин їх виокремлення й закріплення в різних частинах ст. 65 Основного Закону України. Так,

громадяни України при реалізації конституційного обов'язку щодо відбування військової служби у мирний час, тобто у режимі повсякденної діяльності як держави взагалі, так і Воєнної організації, зокрема, проходять військову службу в різних підрозділах останньої. У цьому разі, відбуваючи військову службу здебільшого вони безпосередньо конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни не здійснюють. Проходить лише підготовка громадян до цього або вживаються заходи, пов'язані з цим, оскільки захищати від когось або чогось абстрактного просто неможливо. Із цього приводу в юридичній літературі справедливо зазначається, що «основною формою виконання військового обов'язку є проходження військової служби» [3, с. 281]. У той же час під іншими формами його виконання ч. 3 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» розуміє підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, прийняття на службу в добровільному порядку (за контрактом) і призов на військову службу, виконання військового обов'язку в запасі, проходження служби у військовому резерві, дотримання правил військового обліку.

Підтвердженням зазначеного вище положення є також ч. 2 ст. 1 названого Закону: військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, які, поповнюючи лави Воєнної організації держави, навчаються військовій справі для можливого (в майбутньому) її захисту. В ч. 5 ст. 2 цього ж Закону зазначено, що строкову військову службу громадяни проходять відповідно до законів України у Збройних Силах України та інших військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності й набуття практичних навичок та умінь для збройного захисту Вітчизни.

Водночас визначені в Законі «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» громадяни України при реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України (ч.1 ст. 65 Конституції України) можуть його не реалізовувати щодо відбування військової служби (ч. 2 ст. 65 Конституції України). Так, ст. 22

цього Закону окреслює обов'язки громадян під час мобілізації і встановлює їх як щодо громадян, які підлягають призову, так і стосовно тих, які призову не підлягають. Останні також виконують обов'язки із захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності (ч. 1 ст. 65 Конституції України), проте не відбувають військової служби (ч. 2 ст. 65).

Викладене свідчить, що розглядувані конституційні обов'язки різні за суб'єктним складом, що їх реалізує. Ми приєднуємося до точки зору Л.І. Летнянчина, що обов'язок відбувати військову службу стосується лише військовозобов'язаних, у той час як обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність, територіальну цілісність – є обов'язком усіх громадян України [6, с. 30]. У разі скасування призову громадян України в межах проведення запланованої військової реформи, спрямованої на перехід до комплектування підрозділів Воєнної організації держави виключно на підставі контракту, тобто до професійної армії, положення, закріплене ч. 2 ст. 65 Конституції України буде містити набагато менше імперативності. На нашу думку, цей припис можна буде розглядати передусім як право на рівний доступ до військової служби, а також він встановлюватиме конституційні засади проходження військової служби громадянами України. Стосовно конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності держави суб'єктний склад реалізації не буде навіть звужений і взагалі в його реалізації жодних змін не відбудеться.

Ми повністю поділяємо погляд Л.І. Летнянчина, що названі конституційні обов'язки є різними, оскільки вони здійснюються в різних правовідносинах. Військовий обов'язок громадян України реалізується в конкретних правовідносинах, а обов'язок щодо захисту Вітчизни, територіальної цілісності й незалежності держави – в загальних конституційних правовідносинах [6, с. 146].

Незважаючи на те, що досліджувані конституційні обов'язки знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії, вони є різними за юридичною природою, за суб'єктами, часом їх проведення у життя, за правовідносинами

тощо. У зв'язку з цим закріплення їх у різних частинах ст. 65 Конституції України є цілком виправданим, оскільки у цій статті немає вказівки «кожен», а використано термін «громадяни», це означає, що іноземці й особи без громадянства ці обов'язки не несуть, а значить, права бути військовослужбовцями не мають. Цей припис отримав розвиток і в Законі «Про військовий обов'язок і військову службу», який покликаний регулювати правові відносини між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку із захисту Вітчизни. У його ч. 6 ст. 1 встановлено, що військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні.

Логіка побудови законодавства у цій сфері полягає перш за все в тому, що тільки громадяни України, які складають Український народ, (оскільки лише він має всю повноту влади), повинні нести конституційні обов'язки щодо захисту держави. Положення Основного Закону України, що покладають обов'язки із захисту Вітчизни й несенню військової служби виключно на громадян України, повною мірою узгоджуються з нормою, яка становить одну з головних засад конституційного ладу держави (ч. 1 ст. 17). У Конституції визначено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є не тільки найважливішою функцією держави, а й справою всього Українського народу, під яким слід розуміти її громадян усіх національностей.

Крім цього, військова служба, визначення якої міститься в ч. 1 ст. 2 Закону „Про військовий обов'язок і військову службу” є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. На підставі ст. 38 Конституції громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами і користуватися рівним правом доступу до державної служби, до якої, як зазначено вище, належить і військова. Отже, це право здійснюється виключно громадянами України, з чого випливають взаємозв'язок і єдність конституційного

обов'язку щодо захисту Вітчизни, її незалежності й територіальної цілісності, відбування військової служби відповідно до законодавства та права громадян брати участь в управлінні державними справами й користуватися рівним правом доступу до державної служби. Вважаємо, що це зумовлено необхідністю поєднання приватних і суспільних інтересів.

Таким чином, усе наведене вище дає змогу зробити деякі висновки.

1. Конституційний обов'язок захищати Вітчизну, незалежність і територіальну цілісність України та військовий обов'язок мають суттєве значення для належного комплектування підрозділів Воєнної організації держави особовим складом, для навчання громадян військовій справі й підготовки їх до захисту держави, для чіткого функціонування державного механізму і взагалі для забезпечення існування України як суверенної й незалежної держави, у якій людина, різноманітні прояви її життя, у тому числі й безпека, є найвищою соціальною цінністю.

2. Зазначені конституційні обов'язки є різними за своєю юридичною природою, але в той же час знаходяться в діалектичному взаємозв'язку й істотно впливають один на одного.

3. У навчальному процесі при викладанні курсу конституційного права України та правознавства їх слід також розмежовувати.

Список літератури:

1. *Авакьян С.А.* Конституционное право России: Уч. курс: В 2-х т. – Т. 1. – М.: Юристъ, 2005. – 719 с.
2. Відомості Верховної Ради України.
3. Конституційне право України: Підручник / За ред. *В.Ф. Погорілка*. – К.: Наук. думка, 2002. – 734 с.
4. *Куприц Н.Я.* Из истории науки Советского государственного права. – М.: Юрид. лит., 1971. – 246 с.
5. *Кушніренко О.Г., Слинко Т.М.* Права і свободи людини та громадянина: Навч. посіб. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

6. *Летнянчин Л.І.* Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики. – Х.: Вид. Вапнярчук Н.М., 2006. – 256 с.

7. *Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В.* Военное право: Учебник. – М.: ООО Юрлитинформ, 2002. – 456 с.

8. *Рабінович П.М., Хавронюк М.І.* Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

9. *Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю.* Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 398 с.

10. *Чичерин Б.Н.* Общее государственное право / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2006. – 536 с.